

Andrzej B. Krupa

Towarzystwo Naukowe im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie
abkrupa@wp.pl • <https://orcid.org/0000-0001-8156-7698>

Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej w województwie elbląskim w latach siedemdziesiątych XX wieku. Przyczynek do dziejów

The Society for the Promoting of Secular Culture in the Elbląg province
in the 1970s. A Contribution to the History

Die Gesellschaft zur Förderung der Säkularen Kultur in der Woiwodschaft
Elbląg in den 70er Jahren des 20. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Geschichte

Słowa kluczowe: Polska Ludowa, Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej, Polska
Zjednoczona Partia Robotnicza, sekularyzacja, województwo elbląskie

Keywords: People's Poland, The Society for the Promoting of Secular Culture, Polish
United Workers' Party (PZPR), secularization, Elbląg province

Schlüsselworte: Säkularisierung, Volksrepublik Polen, Polnische Vereinigte Arbeiterpartei
(PZPR), Woiwodschaft Elbląg, Gesellschaft zur Förderung der Säkularen
Kultur

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono analizę działalności Towarzystwa Krzewienia Kultury Świeckiej (TKKŚ) w województwie elbląskim w latach 70. XX w. Strukturę TKKŚ oparto na wcześniej istniejących zarządach powiatowych. Skład władz wojewódzkich TKKŚ jeszcze przed powołaniem został ustalony w Komitecie Wojewódzkim (KW) PZPR w Elblągu. Zgodnie z oficjalnie podawanymi danymi stowarzyszenie do 1979 r. przeżywało dynamiczny rozwój. Wyróżniający się działacze mogli liczyć na publiczne docenienie ich zaangażowania. Większość budżetu Towarzystwa stanowiły dotacje oraz wsparcie przedsiębiorstw. Ponadto znaczna część działalności TKKŚ w województwie elbląskim była realizowana wspólnie z innymi organizacjami wspierającymi laicyzację społeczeństwa.

ABSTRACT

The article presents an analysis of the activities of the Society for the Promotion of Secular Culture (TKKŚ) in the Elbląg province in the 1970s. The structure of TKKŚ was based on the previously existing district boards. The composition of the provincial authorities of the TKKŚ was determined by the Provincial Committee (KW) of the Polish United Workers' Party (PZPR) in Elbląg prior to its establishment. According to official data, the association experienced dynamic growth until 1979. Distinguished activists could count on public recognition of their commitment. Most of the association's budget consisted of subsidies and support from enterprises. In addition, a significant part of the TKKŚ's activities in the Elbląg province were carried out jointly with other organisations supporting the secularisation of society.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel präsentiert eine Analyse der Tätigkeit der Gesellschaft zur Förderung der Säkularen Kultur (polnische Abkürzung: TKKŚ) in der Woiwodschaft Elbląg in den 1970er Jahren. Die Struktur der Gesellschaft basierte auf den zuvor bestehenden Kreisvorständen. Die Zusammensetzung der Woiwodschaftsbehörden der Gesellschaft wurde noch vor ihrer Gründung im Woiwodschaftskomitee der Polnischen Vereinigten Arbeiterpartei (PZPR) in Elbląg festgelegt. Nach offiziellen Angaben erlebte die Gesellschaft bis 1979 eine dynamische Entwicklung. Herausragende Aktivisten konnten mit öffentlicher Anerkennung für ihr Engagement rechnen. Der Großteil des Budgets der Gesellschaft bestand aus Subventionen und Unternehmensförderungen. Darüber hinaus wurde ein erheblicher Teil der Aktivitäten der Gesellschaft in der Woiwodschaft Elbląg gemeinsam mit anderen Organisationen durchgeführt, die die Säkularisierung der Gesellschaft unterstützten.

WSTĘP

Kierowniczą funkcję w powojennej Polsce objęła partia komunistyczna. Państwo, jak słusznie zauważył Franciszek Adamski, „przyjęło oblicze nie tyle laickie, ile marksistowskie”¹. Laicyzacja, rozumiana jako uwolnienie się spod wpływu i zależności od religii i organizacji wyznaniowych (zasadniczo Kościoła katolickiego)² przybrała charakter sterowanego procesu. Objęła wszystkie sfery życia społecznego, politycznego i kulturalnego. Osiągniętą zaś poprzez ustanowienie politycznego monopolu PZPR „jedność polityczną” narodu planowano stopniowo przekształcić w „jedność ideologiczną”³. Co istotne, program budowy nowego społeczeństwa pozostawał wciąż aktualny w połowie lat siedemdziesiątych u progu reformy administracyjnej kraju. Obradujący w grudniu 1975 r. VII Zjazd PZPR przypominał w uchwale, że „istotnym zadaniem pracy ideowo-wychowawczej jest krzewienie naukowego światopoglądu i kultury świeckiej”⁴.

¹ F. Adamski, *Ateizm w kulturze polskiej*, Kraków 1993, s. 33.

² J.F. Godlewski, *Kościół rzymskokatolicki w Polsce wobec sekularyzacji życia publicznego*, Warszawa 1978, s. 11.

³ III Krajowy Zjazd TKKŚ 21–22 listopada 1977. *Dokumenty i materiały*, Warszawa 1978, s. 37.

⁴ O dalszy dynamiczny rozwój budownictwa socjalistycznego – o wyższą jakość pracy i warunków życia narodu. Uchwała VII zjazdu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, w: VII Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. 8–12 grudnia 1975. *Podstawowe materiały i dokumenty*, Warszawa 1975, s. 271; por. Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APG), Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Elblągu (dalej: KW PZPR Eg), sygn. 998, k. 138.

Służebną rolę wobec PZPR w kształtowaniu człowieka „rozumowo i uczuciowo związanego z socjalizmem, kierującego się zasadami światopoglądu naukowego” pełniło Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej. Organizację utworzono w 1969 r. z połączenia Stowarzyszenia Ateistów i Wolnomysłicieli oraz Towarzystwa Szkoły Świeckiej (TSŚ)⁵. Poprzez pojęcie „kultura świecka” rozumiano w TKKŚ „humanistyczną więź międzyludzką wolną od ingerencji religii i Kościoła”⁶. Główne kierunki działania stowarzyszenia, obok propagowania światopoglądu marksistowskiego, obejmowały kształtowanie moralności socjalistycznej, promowanie świeckich obyczajów i obrzędów, współtworzenie kultury socjalistycznej, popularyzację w społeczeństwie realizowanej przez państwo polityki wyznaniowej oraz upowszechnianie wiedzy o tradycjach polskiego ruchu laickiego⁷. Trzeba zauważyć, że już w 1969 r. zarząd TKKŚ podjął współpracę z Pionem IV Służby Bezpieczeństwa (SB). Jej celem było uzyskanie bieżących informacji o zamiarach hierarchów Kościoła dotyczących przeciwdziałania zabiegom towarzystwa, zmierzającym do laicyzacji społeczeństwa⁸. Aparat bezpieczeństwa praktycznie aż do 1989 r. prowadził rozpoznanie i operacyjną ochronę stowarzyszenia, co bezsprzecznie było „wyrazem stopnia uprzedmiotowienia jego działaczy przez elity partyjne”⁹.

Współczesna historiografia TKKŚ cieszyła się sporym zainteresowaniem badaczy. Nie sposób tu pominąć syntez z zakresu relacji państwo–Kościół w powojennej Polsce Antoniego Dudka¹⁰ (także wspólnie z Ryszardem Gryzem¹¹) i Jana Żaryna¹². Na szczególne wyróżnienie zasługują wydane drukiem wyniki badań prowadzonych przez Bogusława Wójcika¹³, przede wszystkim zaś pionierska monografia

⁵ J.F. Godlewski, *Współczesne problemy laicyzacji*, w: *Polityka wyznaniowa. Tło – warunki – realizacja*, red. W. Mysłak, M.T. Staszewski, Warszawa 1972, s. 492–493. Protoplastą organizacji laickich w powojennej Polsce było istniejące w latach 1946–1951 Stowarzyszenie Myśli Wolnej. W połowie 1950 r. w województwie gdańskim istniało dziewięć oddziałów organizacji. Oddział elbląski zrzeszał 300 osób, chociaż liczba aktywnych członków była dużo niższa – zob. B. Jakubowska, *Uzależnieni wolnomysłiciele. Stowarzyszenie Myśli Wolnej w Polsce 1945–1951*, Warszawa 2002, s. 98–99, 220–223. Na temat oddziałów w Gdańsku i Gdyni – zob. J. Hlebowicz, *Zniewoleni wolnomysłiciele? Stowarzyszenie Myśli Wolnej w Gdańsku i Gdyni (1947–1951). Przyczynek do polityki wyznaniowej Polski Ludowej w województwie gdańskim*, „Argumenta Historica. Czasopismo Naukowo-Dydaktyczne” 2017, nr 4, s. 50–62.

⁶ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej (dalej: TKKŚ), sygn. 1/2, Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej, Zarząd Główny, *Ruch laicki wobec procesów społeczno-ideowych Polski współczesnej (problemy do dyskusji przed II Zjazdem TKKŚ)*, Warszawa 1973, s. 11.

⁷ AAN, TKKŚ, sygn. 1/2, Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej, *Działalność Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej, 1973–1977. Sprawozdanie na III Krajowy Zjazd*, Warszawa 1977, s. 9.

⁸ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN Wa), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (dalej: MSW), sygn. 1585/22517, Notatka ze spotkania, 15 IX 1969 r., k. 2–4.

⁹ B. Wójcik, „Być pomocnikiem partii”. *Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej w służbie PZPR i ideologii marksistowsko-leninowskiej (1969–1990)*, Rzeszów–Warszawa 2023, s. 517.

¹⁰ A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*, Kraków 1995, s. 58–61.

¹¹ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006, s. 128–130, 420–421.

¹² J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003, s. 272.

¹³ B. Wójcik, *Religioznawstwo wpisane w działalność Towarzystwa Krzewienia Kultury Świeckiej (1969–1989)*, w: *Ile z nauki, ile z ideologii? Religioznawstwo w PRL*, red. Ł. Marek, R. Łętocha, Kraków 2021, s. 171–193; idem, *TKKŚ – po-*

stowarzyszenia¹⁴. Historycy oraz pasjonaci przeszłości koncentrowali się jednak na analizach ogólnopolskich. Nadal brakuje opracowań dotyczących struktur wojewódzkich organizacji. W dotychczasowych publikacjach nie podjęto dotychczas także zagadnienia dotyczącego dziejów TKKŚ w województwie elbląskim. Wydaje się zatem uzasadnione uzupełnienie tych informacji poprzez analizę dokumentów zgromadzonych w Archiwum Akt Nowych, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, Oddziałowym Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku, Archiwum Państwowym w Gdańsku oraz Archiwum Państwowym w Olsztynie. Ramy czasowe artykułu obejmują lata siedemdziesiąte XX w. od utworzenia w 1975 r. województwa elbląskiego.

STRUKTURA TKKŚ W WOJEWÓDZTWIE ELBLĄSKIM

1 czerwca 1975 r. wprowadzono w Polsce dwustopniowy podział państwa z 49 województwami¹⁵. Awans do poziomu ośrodka wojewódzkiego otrzymał Elbląg, dotychczasowa siedziba powiatu w województwie gdańskim. W skład województwa elbląskiego weszły dotychczasowe powiaty: elbląski, nowodworski, malborski, kwidziński i sztumski z województwa gdańskiego oraz braniewski, pasłęcki, część iławskiego i morąskiego z olsztyńskiego¹⁶. Najistotniejsze decyzje, dotyczące organizacji nowo utworzonego województwa zapadły w Gdańsku. Co ciekawe, już od kwietnia 1974 r. nad przygotowaniem rozmieszczenia instytucji i urzędów i ich obsady personalnej pracowały zespoły powołane przez I sekretarza gdańskiego KW PZPR Tadeusza Bejma¹⁷. Stanowiska polityczne w nowym województwie objęły wyłącznie osoby spoza Elbląga. Na przykład I sekretarzem KW PZPR został dotychczasowy wojewoda kielecki¹⁸ a dyrektorem Wydziału do Spraw Wyznań zastępca kierownika administracji wyznaniowej w Gdańsku¹⁹.

Organizacje wspierające laicyzację społeczeństwa prowadziły działalność na terenach wchodzących od 1975 r. w skład województwa elbląskiego już przed jego utworzeniem. Incydentalnie elblążanie pełnili w nich ważne funkcje, na przykład

mocnik PZPR, „Biuletyn IPN” 2021, nr 7–8, s. 134–145; idem, *Próby ideologizacji społeczeństwa polskiego na przykładzie działalności Towarzystwa Krzewienia Kultury Świeckiej w latach 1969–1977*, w: *Aby Polska rosła w siłę, a ludzie żyli dostatniej. PRL w latach 1970–1975*, red. M. Bukafała, D. Iwaneczko, Rzeszów–Warszawa 2019, s. 80–100.

¹⁴ Idem, „Być pomocnikiem partii”...

¹⁵ D. Sitkiewicz, *Reforma terenowych organów administracji państwowej w latach 1972–1975. Przyczyny, założenia*, w: *Reforma administracji PRL w latach 1972–1975. Aspekty ustrojowe, kancelaryjne i archiwalne*, red. M. Nikoniuk, D. Sitkiewicz, Siedlce 2021, s. 21.

¹⁶ R. Rochna, *Utworzenie i organizacja województwa elbląskiego*, „Rocznik Elbląski” 1979, t. VIII, s. 419; B. Janikowska, *Suplement do tomu V Historii Elbląga. Kalendarium 1 czerwca 1975 – 31 grudnia 2000 r.*, Gdańsk 2005, s. 12.

¹⁷ A.B. Krupa, *Utworzenie Wydziału do Spraw Wyznań w Elblągu w 1975 roku*, „Studia Elckie” 2024, nr 3, s. 379.

¹⁸ K. Nawrocki, *Studium przypadku. Opór społeczny wobec władzy komunistycznej w województwie elbląskim (1976–1989)*, Elbląg–Gdańsk 2014, s. 22–23.

¹⁹ A.B. Krupa, op. cit., s. 382.

w 1958 r. z tegoż miasta pochodził jeden z dziewięciu członków Zarządu Wojewódzkiego (ZW) Stowarzyszenia Ateistów i Wolnomyślicieli (SAiW) w Gdańsku. Pozostałe osoby reprezentowały natomiast wyłącznie powiaty leżące na lewym brzegu Wisły²⁰. W 1965 r. wzmiankowany zarząd składał się już tylko z działaczy z Gdańska, Gdyni, Sopotu i Starogardu²¹. Wypada dodać, że najliczniejsza w 1965 r. w województwie organizacja SAiW w środowisku wojskowym istniała w Podoficerskiej Szkole Zawodowej im. Rodziny Nałazków w Elblągu (303 członków). Trzeba jednak odnotować, że elbląski zarząd powiatowy stowarzyszenia, pomimo podejmowanych z Gdańska prób aktywizacji nie prowadził w tym czasie jakiegokolwiek działalności merytorycznej. Również oddziały w Malborku i Kwidzynie wykazywały się całkowitą bezczynnością. Lokalni działacze usprawiedliwiali się brakiem chęci do współpracy ze strony innych organizacji społecznych i politycznych oraz nie zgłaszaniem potrzeb w zakresie działań laicyzacyjnych. Tymczasem jednak zainteresowane instytucje pomijały szczebel powiatowy i zwracały się np. o ogłoszenie odczytów bezpośrednio do władz wojewódzkich SAiW²².

25 maja 1969 r. gdańskie zarządy wojewódzkie SAiW i TSS podjęły uchwałę o połączeniu i utworzeniu ZW TKKŚ²³. Osiem dni wcześniej w siedzibie olsztyńskiego KW PZPR odbyło się zjednoczeniowe spotkanie konstituujące oddział wojewódzki TKKŚ w Olsztynie²⁴. Tą samą metodą powołano zarządy powiatowe i miejskie²⁵. W 1971 r. w województwie gdańskim na wschód od Wisły w miarę sprawnie funkcjonowały zarządy powiatowe w Elblągu, Kwidzynie, Nowym Dworze Gdańskim i Malborku. Jedynie w Sztumie stowarzyszenie nie przejawiało jakiegokolwiek aktywności. Zarząd wojewódzki był zatem zmuszony podjąć próbę reaktywowania jego działalności. Zabiegi wesprzeć miała sesja popularno-naukowa na temat świeckich obrzędów i obyczajów zorganizowana w dniu 22 października 1971 r. Jednak cztery dni później na zjazd powiatowy TKKŚ przybyło tylko 25 osób, w dyskusji wzięło zaś udział sześć²⁶.

Koła, najniższy szczebel towarzystwa, miały zostać utworzone w zakładach pracy, instytucjach państwowych, szkołach i uczelniach oraz jako terenowe w miastach,

²⁰ Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APG), Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Gdańsku (dalej: PMRN Gd), sygn. 1614, Skład osobowy ZW SAiW w Gdańsku, 28 II 1958 r., k. 64.

²¹ Ibidem, Wykaz członków ZW SAiW w Gdańsku, 1965, k. 137.

²² Ibidem, Referat sprawozdawczo-programowy, 11 IV 1965 r., k. 144–145.

²³ Ibidem, Uchwała, 25 V 1969 r., k. 191.

²⁴ Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO), Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Olsztynie (dalej: KW PZPR Ol), sygn. 2110, Informacja o przygotowaniu zjednoczenia organizacji laickich, 13 V 1969 r., k. 134.

²⁵ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku (dalej: PWRN Gd), sygn. 3893, Przypomnienie o konieczności zgłoszenia utworzenia zarządów powiatowych i miejskich TKKŚ, 27 VI 1969 r., b.p.

²⁶ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku (dalej: KW PZPR Gd), sygn. 9486, Sprawozdanie ze zjazdów powiatowych, miejskich i dzielnicowych TKKŚ, 3 XII 1971 r., k. 5–7.

wsia i osiedlach²⁷. Jeszcze w 1969 r. stowarzyszenie wykazywało 5718 członków na terenie województwa olsztyńskiego i aż 11 025 gdańskiego²⁸. W 1972 r. w skład oddziału TKKŚ w Gdańsku wchodziło 469 kół organizacji, zaś w Olsztynie – 314²⁹. Warto zauważyć, że oficjalne dane liczbowe budziły wątpliwości centralnych władz partii i zapewne nie odzwierciedlały rzeczywistej kondycji organizacji. 7 grudnia 1972 r. w Wydziale Propagandy, Prasy i Wydawnictw KC PZPPR w Warszawie odbyło się spotkanie w sprawie stanu TKKŚ oraz problemów towarzyszących jego działalności³⁰. Zgodnie z notatką będącą punktem wyjścia do dyskusji, w centralnej instancji partii dostrzeżono kryzys struktur formalnych towarzystwa. Oparty na układzie hierarchicznym i wzorowany na PZPR miał powodować, że głównymi motorami działalności TKKŚ był Zarząd Główny (ZG) i zarządy wojewódzkie, gdzie została skupiona kadra etatowa. Zarządy powiatowe funkcjonowały natomiast tylko dzięki zaangażowaniu nieopłacanych aktywistów społecznych. Koła TKKŚ, stanowiące najniższy szczebel organizacyjny, które powinny stanowić podstawę jego działalności w praktyce istniały wyłącznie formalnie. Stąd organizacja była „masowa” tylko z zapisów w statucie i statystki. Ponadto biurokratyczna struktura powodowała, że koszty zdobywania środków finansowych od osób fizycznych i prawnych wynosiły niemal tyle samo, co wysokość uzyskanych z tego tytułu wpływów. Negatywną diagnozę stanu stowarzyszenia dopełniała jego niska popularność w społeczeństwie³¹.

Szansę na aktywizację TKKŚ stanowiła niewątpliwie reforma administracyjna państwa, wymuszająca likwidację zarządów powiatowych organizacji i wprowadzenie zarządów gminnych oraz miejskich. W nowo utworzonych jednostkach podziału administracyjnego najwyższego szczebla należało również powołać zarządy wojewódzkie³². Warto podkreślić, że zadania przystosowania struktury towarzystwa w województwie elbląskim do podziału administracyjnego kraju ZG TKKŚ nie powierzył któremukolwiek z lokalnych działaczy laickich. Został nim natomiast zamieszkały w Gdańsku wiceprezes tamtejszego ZW TKKŚ i równocześnie członek Prezydium Komisji Kultury Moralnej i Obyczajowej Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu (WK FJN)³³ Roman Wasiniewski³⁴. 14 czerwca 1975 r.

²⁷ APG, PWRN Gd, sygn. 3893, Statut TKKŚ, VI 1969 r., b.p.

²⁸ AAN, TKKŚ, sygn. 1/2, Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej, Zarząd Główny, *Działalność Towarzystwa Krzewienia Kultury Świeckiej w latach 1969–1972. Sprawozdanie na II Krajowy Zjazd*, Warszawa 1973 r., s. 65.

²⁹ Ibidem, s. 64.

³⁰ APO, KW PZPR Ol, sygn. 2110, Zaproszenie do udziału w spotkaniu, 1 VII 1972 r., k. 170.

³¹ Ibidem, sygn. 2110, Uwagi dotyczące notatki „O stanie i węzłowych problemach aktualnej działalności Towarzystwa Krzewienia Kultury Świeckiej”, b.d., k. 171–172.

³² B. Wójcik, „Być pomocnikiem partii”..., s. 135–136.

³³ APG, Wojewódzki Komitet Frontu Jedności Narodu w Gdańsku (dalej WK FJN Gd), sygn. 143, Skład Komisji Kultury Obyczajowości Świeckiej przy WK FJN w Gdańsku, 15 II 1974 r., k. 163; ibidem, Protokół, 2 XII 1975 r., k. 186; mar, I Wojewódzki Zjazd Towarzystwa Krzewienia Kultury Świeckiej, „Dziennik Bałtycki” 1969, nr 280, z 25 IX, s. 3.

³⁴ Roman Wasiniewski (1932–1985) Od 1954 do 1955 r. nauczyciel w technikum. W latach 1957–1958 wywiadowca w Wydziale „B” SB KW MO w Gdańsku. Za zdradę tajemnicy służbowej wydany ze służby i skazany na 2,5 roku

odbyła się „narada konsultacyjna” z aktywnym partyjnym województwa. Ustalono na niej listę członków przyszłego zarządu wojewódzkiego, prezydium, sekretariatu, wojewódzkiej komisji rewizyjnej oraz liczbę komisji problemowych. Postanowiono, że w skład władz wojewódzkich TKKS wejdą działacze zamieszkali w nowym województwie: pięciu dotychczasowych członków ZW z Gdańska i dwóch z Olsztyna oraz 31 aktywistów z zarządów powiatowych (19 z byłych powiatów województwa gdańskiego i 12 olsztyńskiego). W Prezydium ZW TKKS w Elblągu miało zasiąść między innymi pięciu prezesów zarządów powiatowych z terenu województwa elbląskiego oraz działacz już piastujący funkcję członka prezydium zarządu wojewódzkiego. Na podobnych zasadach skompletowano wojewódzką komisję rewizyjną³⁵.

Spotkanie formalnie powołujące władze elbląskiego TKKS zwołano na 23 czerwca 1975 r. w Urzędzie Miejskim w Elblągu. W obradach, które oficjalnie otworzył dotychczasowy prezes Zarządu Powiatowego TKKS w Elblągu Antoni Pilecki³⁶ uczestniczyło 39 osób. Warto zauważyć, że liczba obsadzonych stanowisk i funkcji w nowym oddziale wojewódzkim towarzystwa przewyższała liczbę przybyłych na zebranie. Bez zmian oraz jednogłośnie przyjęto przedstawiony przez Wasiniewskiego i zatwierdzony dziewięć dni wcześniej przez partię skład 45-osobowego zarządu wojewódzkiego na czele z prezesem – wicekuratorem Kuratorium Oświaty i Wychowania w Elblągu Józefem Klimkiem³⁷ oraz siedmioosobowej komisji rewizyjnej. Również poprzez aklamację „dokonano wyboru” 11-osobowego prezydium i pięćosobowego sekretariatu. Zgodnie z wolą najwyższych czynników partyjnych w województwie powstało sześć komisji problemowych: rady programowej, historycznej, do spraw obyczajowości i obrzędowości świeckiej, stałych form odczytowych oraz działalności środowisku robotniczym i wiejskim³⁸. Co ciekawe, Wasiniewski nie ukrywał przed zebranymi, że kluczowe decyzje dotyczące stowarzyszenia zapadły wcześniej w wojewódzkiej instancji PZPR³⁹.

pozbawienia wolności. Od 1959 r. zatrudniony w TSŚ, SAIW a następnie w TKKS w Gdańsku. Działacz młodzieżowy w ZMP i ZHP, członek PZPR; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku (dalej: AIPN Gd), Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. 214/1227, Przebieg służby, b.d., k. 44; APG, WK FJN Gd, sygn. 101, Wniosek o nadanie odznaki Zasłużony Działacz FJN, 4 VI 1974 r., k. 53–54.

³⁵ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Elblągu (dalej: KW PZPR Eg), sygn. 998, Wystąpienie pełnomocnika Zarządu Głównego TKKS, 23 VI 1975 r., k. 115–115v.

³⁶ Antoni Pilecki (1933–?) posiadał wykształcenie wyższe ekonomiczne. Dyrektor Wydziału Handlu Urzędu Wojewódzkiego w Elblągu, członek PZPR. Do TKKS należał od 1973 r., etatowy członek stowarzyszenia; APG, KW PZPR Eg, sygn. 1579, Wykaz członków Prezydium ZW TKKS w Elblągu, 31 III 1977 r., k. 41.

³⁷ Józef Klimek (1929–1992) posiadał wykształcenie wyższe – mgr matematyki. Wicekurator Kuratorium Oświaty i Wychowania w Elblągu. Zamieszkały w Pasłęku, członek PZPR. W 1965 r. odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi. Do TKKS należał od 1974 r.; ibidem, k. 41; AIPN Gd, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Elblągu (dalej: WUSW Eg), sygn. 877/1393, Wniosek o wydanie paszportu, 4 X 1973 r., k. 1, 3.

³⁸ APG, KW PZPR Eg, sygn. 998, Protokół, 23 VI 1975 r., k. 86–89.

³⁹ Ibidem, Wystąpienie pełnomocnika Zarządu Głównego TKKS, 23 VI 1975 r., k. 115v.

W dniu 1 sierpnia 1975 r. zatrudniono na etacie sekretarza urzędującego ZW TKKŚ w Elblągu Albina Wiesiołowskiego⁴⁰. Jego miejsce zajął 3 stycznia 1977 r. Jerzy Janicki⁴¹, w związku z przejściem Wiesiołowskiego do pracy w KW PZPR w Elblągu. W zarządzie wojewódzkim towarzystwa ponoszono również od 1 września koszty pracy Danuty Wojnarowskiej⁴² jako kierownika biura⁴³. Do połowy września przejęto z Gdańska i Olsztyna akta osobowe oraz inną dokumentację dotyczącą terenu nowego województwa. Swą siedzibę stowarzyszenie znalazło od 1 października w trzech pomieszczeniach Kuratorium Oświaty i Wychowania w Elblągu przy ul. Bema 59. Oprócz biura ulokowano w nich bibliotekę oraz czytelnię⁴⁴. Jeszcze w 1975 r. w miejsce siedmiu zarządów powiatowych ustanowiono cztery zarządy miejskie (Elbląg, Kwidzyn, Malbork i Pasłęk), dziewięć miejsko-gminnych (Braniewo, Frombork, Nowy Dwór Gdański, Nowy Staw, Pieniężno, Prabuty, Susz, Sztum i Tolkmicko) oraz siedem gminnych (Godkowo, Kisielice, Młynary, Pasłęk, Płoskinia, Rychliki i Wilczęta)⁴⁵.

W czerwcu 1975 r. TKKŚ w województwie elbląskim zrzeszała w 106 podstawowych ogniwach (kołach)⁴⁶ 823 członków rzeczywistych, 741 wspierających i 23 prawnych⁴⁷. Statystycznie na jedno ogniwo w województwie elbląskim przypadało wówczas blisko 15 członków rzeczywistych i wspierających, przy średniej krajowej prawie 25 osób⁴⁸. Na uwagę zasługuje również wskaźnik liczby mieszkańców województwa do liczby członków rzeczywistych TKKŚ. Na koniec 1977 r. wynosił 5,4 na 1 tys. mieszkańców, lokując województwo elbląskie na 27 miejscu spośród 49 województw⁴⁹. Wynik ten niewątpliwie nie najlepiej świadczy o operatywności elbląskich

⁴⁰ Albin Wiesiołowski (1940–2017) posiadał wykształcenie wyższe pedagogiczne. Do 30 września 1976 r. zatrudniony na etacie w TKKŚ, następnie jako kierownik Wydziału Propagandy KW PZPR w Elblągu. Zamieszkały w Pasłęku, członek PZPR oraz ZHP. Od 1968 r. należał do TSŚ, następnie w TKKŚ; APG, KW PZPR Eg, sygn. 1579, Wykaz członków Prezydium ZW TKKŚ w Elblągu, 31 III 1977 r., k. 41; AIPN Gd, WUSW Eg, sygn. 646/31384, Wniosek o wydanie paszportu, 11 III 1982 r., k. 5.

⁴¹ Henryk Janicki (1950–?) absolwent wyższego studium nauczycielskiego, w 1978 r. uzyskał tytuł mgr. historii. W Stowarzyszeniu od 1975 r. Zatrudniony na etacie w TKKŚ, następnie w Urzędzie Wojewódzkim w Elblągu. Zamieszkały w Nowym Dworze Gdańskim, członek PZPR. W 1985 r. odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi; APG, KW PZPR Eg, sygn. 1579, Wykaz członków Prezydium ZW TKKŚ w Elblągu, 31 III 1977 r., k. 41; AIPN Gd, WUSW Eg, sygn. 646/88414, Wniosek o wydanie paszportu, 24 XI 1989 r., k. 7–8.

⁴² Danuta Wojnarowska (1948–?) posiadała wykształcenie średnie ekonomiczne (1983 r.). Zatrudniona na etacie w TKKŚ, członek PZPR, LK, Organizacji Rodzin Wojskowych, TPPR i ZSMP. Od 1969 r. w TSŚ, następnie w TKKŚ. W 1984 r. odznaczona Złotym Krzyżem Zasługi; APG, KW PZPR Eg, sygn. 1579, Wykaz członków Prezydium ZW TKKŚ w Elblągu, 31 III 1977 r., k. 41; AIPN Gd, WUSW Eg, sygn. 646/38833, Wniosek o wydanie paszportu, 23 VI 1983 r., k. 6, 8; Wniosek o wydanie paszportu, 18 V 1989, k. 15.

⁴³ APG, KW PZPR Eg, sygn. 1579, Sprawozdanie Wojewódzkiej Komisji Rewizyjnej TKKŚ w Elblągu, 21 V 1977 r., k. 22.

⁴⁴ APG, KW PZPR Eg, sygn. 998, Informacja z działalności ZW TKKŚ w Elblągu, 16 IX 1975 r., k. 1–2.

⁴⁵ Ibidem, Sprawozdanie z działalności TKKŚ w województwie elbląskim w latach 1973–1977, b.d., k. 14–15.

⁴⁶ II Krajowy Zjazd TKKŚ powołał w 1973 r. w miejsce kół podstawowe ogniwa towarzystwa, które miały liczyć co najmniej pięciu członków rzeczywistych; AAN, TKKŚ, sygn. 1/2, Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej, *Działalność Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej, 1973–1977*, Warszawa 1977, s. 34.

⁴⁷ Ibidem, Referat wygłoszony na zebraniu organizacyjnym, 23 VI 1975 r., k. 94.

⁴⁸ Zob. Ibidem, Dane liczbowe dotyczące rozwoju TKKŚ, 23 III 1978 r., k. 168.

⁴⁹ AAN, TKKŚ, sygn. 1/2, Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej, 1973–1977, *Działalność Towarzystwo*

władz wojewódzkich TKKŚ, bezpośrednio odpowiedzialnych za wzrost stanu liczebnego organizacji na swoim terenie⁵⁰. Zmiany w liczebności stowarzyszenia w województwie elbląskim w latach 1975–1979 przedstawiono w tabeli nr 1.

Tabela 1. Dynamika zmian TKKŚ w województwie elbląskim w latach siedemdziesiątych XX w.

Lp.	Data	Liczba	
		członków rzeczywistych i wspierających	ogniw
1	31.12.1975	1874	113
2	1976	2072	121
3	1977	2728	129
4	31.05.1978	3935	134
5	1979	1707	113

Źródło: APG, KW PZPR Eg, sygn. 998, Dane liczbowe dotyczące rozwoju TKKŚ, 23 III 1978 r., k. 166; ibidem, Informacja o działalności TKKŚ w latach 1975–78, VI 1978 r., k. 183; AIPN Wa, MSW, sygn. 0236/407 t. 6, Sprawozdanie Zarządu Głównego TKKŚ za lata 1978–1982, XI 1982 r., k. 373–374.

Zgodnie z powyższym zestawieniem TKKŚ w województwie elbląskim do 1979 r. przeżywało dynamiczny rozwój. Liczba członków rzeczywistych i wspierających pomiędzy latami 1975 i 1976 zwiększyła się o prawie dwustu, a w 1978 r. aż o 1208. Załamanie trendu wzrostowego nastąpiło w 1979 r. Warto podkreślić, że był to wówczas jedyny oddział wojewódzki stowarzyszenia, który oficjalnie zanotował regres. Jak jednak zauważył Bogusław Wójcik, do danych statystycznych przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych dotyczących TKKŚ należy podchodzić z dużą ostrożnością⁵¹. Należy zatem przypuszczać, że tylko w Elblągu oficjalne dane były zbliżone do rzeczywistych. W pozostałych województwach aby ukryć kryzys najpewniej zaś je „poprawiono”. Już jednak w 1980 r. tąpnięcie zostało ujawnione w całym towarzystwie. Do 1982 r. liczba członków organizacji w całym kraju spadła o około 30%, w województwie elbląskim osiągając tylko 903 zrzeszonych (58% stanu z 1975 r.)⁵². W stowarzyszeniu genezy spadku jego popularności doszukiwano się w 1982 r. w „narastających nieprawidłowościach i wypaczeniach w całokształcie życia społeczno-politycznego”. Dopiero na drugim miejscu wymieniano „słabości” TKKŚ: nieskuteczne metody działania i styl jego prowadzenia⁵³. Aparat bezpieczeństwa tłumaczył zaś zapaść organizacyjną towarzystwa „paraliżowaniem [działalności]

Krzewienia Kultury Świeckiej. Dokumenty i Materiały, Warszawa 1977, s. 88.

⁵⁰ APG, KW PZPR Eg, sygn. 1579, Sprawozdanie na I Zjazd Wojewódzki, V 1977 r., k. 1/6 v.

⁵¹ B. Wójcik, „Być pomocnikiem partii”..., s. 174.

⁵² AIPN Wa, MSW, sygn. 0236/407, t. 6, Sprawozdanie Zarządu Głównego TKKŚ za lata 1978–1982, XI 1982 r., k. 373.

⁵³ Ibidem, k. 351.

przez ekstremalne grupy”, głównie członków NSZZ Solidarność i księży⁵⁴. W rzeczywistości nieprzecenioną rolę w zmianie postawy społeczeństwa (w tym członków partii) wobec religii odegrał wybór kard. Karola Wojtyły na papieża i jego pierwsza pielgrzymka do Polski w 1979 r. Polacy powszechnie uznali, że identyfikując się z następcą św. Piotra nie mogą angażować się w działania państwa na rzecz walki z Kościołem⁵⁵. Warto ponadto dodać, że według Władysława Markiewicza w analizie opublikowanej przez TKKŚ w 1974 r., Kościół utrzymywał silną pozycję na Ziemiach Odzyskanych (a więc także w województwie elbląskim) dzięki wprowadzeniu w Polsce ustroju opartego na ideologii laickiej. Rządy komunistów zmuszać miały bowiem duchowieństwo do prowadzenia akcji misyjnej i „wykazania wobec opinii publicznej racji własnego istnienia”⁵⁶.

Tabela 2. Grupy zawodowe wśród członków rzeczywistych TKKŚ województwie elbląskim w 1977 r.

Lp.	Grupa zawodowa	łączna liczba członków rzeczywistych TKKŚ	Udział [%]
1	nauczyciele	626	59,06
2	urzędnicy i pracownicy polityczno-społeczni	167	15,75
3	wojskowi	38	3,58
4	inżynierowie i technicy	38	3,58
5	pracownicy fizyczni	36	3,40
6	prawnicy	20	1,89
7	rolnicy	18	1,70
8	służba zdrowia	17	1,60
9	pracownicy kulturalno-oświatowi	15	1,42
10	inni	85	8,02
	RAZEM	1060	100,00

Źródło: APG, KW PZPR Eg, sygn. 1579, Ankieta statystyczna, 31 III 1977 r., k. 38.

Blisko 60% członków rzeczywistych TKKŚ w województwie elbląskim wykonywało zawód nauczyciela lub pracownika kulturalno-oświatowego (tabela nr 2). Dominująca liczba nauczycieli w szeregach towarzystwa niewątpliwie stanowi dowód na nacisk

⁵⁴ Ibidem, Plan przedsięwzięć operacyjnych do sprawy obiektywnej „Laicy”, 21 I 1983 r., k. 82.

⁵⁵ Z. Zieliński, S. Bober, *Kościół w Polsce 1944–2007*, Poznań 2009, s. 207.

⁵⁶ W. Markiewicz, *Przemiany w świadomości społecznej mieszkańców Ziemi Zachodnich i Północnych w latach 1945–1970*, w: *Przemiany w świadomości społecznej mieszkańców województw zachodnich i północnych w latach 1945–1970*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 15.

ideologiczny, jaki PZPR wywierała na oświatę i szkolnictwo jako narzędzia marksizacji (w praktyce przede wszystkim laicyzacji) społeczeństwa. Liczne grono – blisko 16% rekrutowało się ponadto spośród urzędników i funkcjonariuszy aparatu partyjno-państwowego. Należy zauważyć, że w 1977 r. najbardziej aktywne podstawowe ogniwa stowarzyszenia były ulokowane przy Komendzie Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej (KW MO), Kuratorium Oświaty i Wychowania, Inspektoracie Szkolnym w Pasłęku, elbląskim Technikum Budowlanym oraz Szkołach Podstawowych w Rychlikach, Wilczętach oraz nr 3, 7, 16, 21, i 24 w Elblągu⁵⁷. W końcu 1977 r. towarzystwo wykazywało działalność w 62 placówkach szkolnych w województwie, zaś rok później ich liczba uległa zmniejszeniu o cztery⁵⁸. Wypada dodać, że TKKS nie odniosło natomiast w województwie elbląskim sukcesów przy werbunku do swoich szeregów robotników i pracowników rolnych. Pracownicy fizyczni i rolnicy, najpewniej z wykształceniem podstawowym i zawodowym stanowili bowiem tylko nieco ponad 5% członków organizacji.

Spośród 1060 członków rzeczywistych elbląskiej TKKS w maju 1977 r. tylko 38% stanowili mężczyźni⁵⁹. Zdecydowana przewaga kobiet w stowarzyszeniu bezsprzecznie wynikała z ich statystycznej dominacji w zawodzie nauczyciela, przy dużej liczbie podstawowych ogniw organizacji w szkołach. Co ciekawe, w 12-osobowym prezydium zarządu wojewódzkiego zasiadała tylko jedna kobieta⁶⁰. 65% osób należących wówczas do stowarzyszenia legitymowało się wykształceniem średnim, zaś 30% wyższym⁶¹. Na marginesie warto podkreślić, że w 1977 r. towarzystwo w województwie elbląskim zrzeszało tylko 207 bezpartyjnych. 54% stanowili członkowie PZPR, blisko 8% ZSL, 3% SD, a organizacji młodzieżowych – 15%⁶². Stopień upartyjnienia (PZPR) prezydium zarządu wojewódzkiego i sekretariatu wynosił natomiast 100%⁶³.

Szczególną formą przynależności do TKKS było członkostwo prawne, dedykowane przedsiębiorstwom i instytucjom. Elbląski wojewódzki oddział stowarzyszenia w momencie ukonstytuowania się w czerwcu 1975 r. liczył 22⁶⁴, zaś w 1977 r. już 32 członków prawnych. Ich rola ograniczała się wyłącznie do wnoszenia wpłat pieniężnych na rzecz organizacji w formie składek⁶⁵.

Roczny budżet ZW TKKS w Elblągu kształtował się w latach siedemdziesiątych w wysokości około 100 tys. zł był pokrywany w znacznej części z dotacji z zarządu

⁵⁷ APG, KW PZPR Eg, sygn. 1579, Sprawozdanie na I Zjazd Wojewódzki, V 1977 r., k. 1/7v.

⁵⁸ AIPN Wa, MSW, sygn. 0236/407, t. 6, Sprawozdanie Zarządu Głównego TKKS za lata 1978–1982, XI 1982 r., k. 376.

⁵⁹ APG, KW PZPR Eg, sygn. 1579, Sprawozdanie na I Zjazd Wojewódzki, V 1977 r., k. 1/6 v.

⁶⁰ Ibidem, Wykaz członków Prezydium ZW TKKS w Elblągu, 31 III 1977 r., k. 41–42.

⁶¹ Ibidem, Sprawozdanie na I Zjazd Wojewódzki, V 1977 r., k. 1/6 v.

⁶² Ibidem, Ankieta statystyczna, 31 III 1977 r., k. 38.

⁶³ Ibidem, Wykaz członków Prezydium ZW TKKS w Elblągu, 31 III 1977 r., k. 41–42; Wykaz członków Sekretariatu ZW TKKS w Elblągu, 31 III 1977 r., k. 43.

⁶⁴ Ibidem, sygn. 998, Referat wygłoszony na zebraniu organizacyjnym, 23 VI 1975 r., k. 94.

⁶⁵ Ibidem, sygn. 1579, Sprawozdanie na I Zjazd Wojewódzki, V 1977 r., k. 1/3v.

głównego towarzystwa⁶⁶. Plan dochodów i jego realizację w 1976 r. przedstawiono w tabeli nr 3.

Tabela 3. Dochody TKKŚ województwie elbląskim w 1976 r.

Lp.	Źródło dochodów	Kwota wpływów [zł]	Udział procentowy
1	składki członkowskie osób fizycznych	15 527	13
2	wpłaty osób prawnych	7910	6
3	pozostałe	40 987	33
4	dotacje z Zarządu Głównego TKKŚ	58 380	48
RAZEM		122 804	100

Źródło: APG, KW PZPR Eg, sygn. 1579, Sprawozdanie Wojewódzkiej Komisji Rewizyjnej TKKŚ w Elblągu, 21 V 1977 r., k. 25.

Jak wynika z powyższego zestawienia w województwie elbląskim w 1976 r. składki członkowskie osób fizycznych i prawnych pokrywały 19% budżetu stowarzyszenia. Należy zauważyć, że uzyskane wpływy od członków fizycznych wynosiły tylko 48% pierwotnie zakładanej wielkości. Część osób nie uiszczała składek w ogóle, lub czyniła to z opóźnieniem. Nie bez wpływu na finanse pozostało również niewykonanie w wystarczającym zakresie planu werbunkowego do organizacji. Należy sądzić, że pozycja „pozostałe” obejmowała dotacje różnych instytucji województwa, na przykład za wygłoszone na ich rzecz odczyty. Otrzymywane wsparcie, stanowiące 81% dochodów, przeznaczano na pokrycie funduszu płac oraz utrzymanie biura elbląskiego ZW TKKŚ. Ze składek finansowano natomiast działalność merytoryczną⁶⁷.

METODY I FORMY DZIAŁALNOŚCI

Znaczna część działalności ZW TKKŚ w Elblągu była realizowana wspólnie z innymi podmiotami „frontu ideowo-wychowawczego”. Klimek trzy tygodnie po „wyborze” na prezesa elbląskiego oddziału towarzystwa został w trakcie zebrania konstytuującego WK FJN w Elblągu przewodniczącym Komisji ds. Kultury Moralnej i Obyczajowości Obywatelskiej⁶⁸. Utworzono ją na wzór organu o identycznej nazwie powołanego w 1975 r. przy Ogólnopolskim Komitecie FJN⁶⁹. Mariusz T. Korejwo wskazywał, że umiejscowienie „ośrodków koncepcyjnych” świeckiej moralności i obyczajowości

⁶⁶ Ibidem, Sprawozdanie na I Zjazd Wojewódzki, V 1977 r., k. 1/3.

⁶⁷ Ibidem, Sprawozdanie Wojewódzkiej Komisji Rewizyjnej TKKŚ w Elblągu, 21 V 1977 r., k. 25–26.

⁶⁸ APG, Wojewódzki Komitet Frontu Jedności Narodu w Elblągu (dalej: WK FJN Eg), sygn. 1, Protokół z I plenarnego posiedzenia WK FJN w Elblągu, 14 VII 1975 r., k. 6.

⁶⁹ M. Rybicki, *Front Jedności Narodu. Założenia, struktura, kierunki działania*, Warszawa 1977, s. 178.

przy FJN miało stwarzać pozory ich niezależności od PZPR⁷⁰. Było to jednak niczym więcej niż „polityczną fikcją nieodnajdującą się w prawdziwej rzeczywistości (układach) PRL”⁷¹. Warto odnotować, że w 1976 r. WK FJN w Elblągu oraz elbląski ZW TKKŚ zobowiązały w uchwale na wspólnym zebraniu wszystkie ogniwa FJN, organizacje społeczne, związkowe i młodzieżowe do współpracy „w umacnianiu jedności moralno-politycznej społeczeństwa”⁷².

ZW TKKŚ w Elblągu w ślad zatem za porozumieniami centrali towarzystwa na poziomie krajowym⁷³ podjął współdziałanie z organizacjami szczeblu wojewódzkim. Skuteczniejszemu kształtowaniu osobowości młodzieży poprzez krzewienie materialistycznego światopoglądu, świeckich wzorców kultury, obyczajowości i obrzędowości służyć miały umowy z 15 lutego 1977 r. z oddziałem Związku Nauczycielstwa Polskiego (ZNP)⁷⁴ i ZW Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej (ZSMP)⁷⁵. Laicyzacja dzieci i młodzieży przybrała formy zorganizowane w Kołach Młodych Racjonalistów (KMR). Realizowane zajęcia dotyczyły zagadnień filozoficzno-swiatopoglądowych, etyczno-moralnych, kultury i obyczajowości świeckiej, religioznawstwa oraz wybranych problemów budownictwa socjalistycznego w Polsce Ludowej. W roku szkolnym 1975/76 w województwie elbląskim zarejestrowano 12 KMR, o trzy mniej niż rok wcześniej. Spadek ich liczby tłumaczono w TKKŚ reorganizacją, związaną z reformą administracyjną kraju⁷⁶. Już jednak w roku szkolnym 1977/78 funkcjonowało 17 kół. Jako wzór stawiano KMR przy II Liceum Ogólnokształcącym (LO) w Elblągu, gdzie w zajęciach uczestniczyła również młodzież z sąsiednich szkół⁷⁷.

Odpowiednikiem KMR w środowisku wiejskim były Młodzieżowe Uniwersytety Kultury Świeckiej (MUKŚ). Lokalizowano je na podstawie porozumienia z RSW Prasa-Książka-Ruch w Klubach Ruch oraz Klubach Rolnika, tu zgodnie z umową z Gminną Spółdzielnią Samopomoc Chłopska w Elblągu. Młodzieżowe uniwersytety miały ewidentnie stanowić alternatywę dla lekcji religii organizowanymi przez Kościoł poza zajęciami szkolnymi. Stroną organizacyjną zajmowali się gospodarze obiektów, TKKŚ zapewniał zaś prelegentów. W 1978 r. w województwie elbląskim zaewidencjonowano 14 MUKŚ. Rzeczywistą działalność prowadzili na pewno dwa,

⁷⁰ M.T. Korejwo, *Moralność socjalistyczna – scenariusze świeckich obrzędów*, „Archiwista Polski” 2008, nr 1, s. 57.

⁷¹ P. Skorut, *Front Jedności Narodu. Od narodzin idei do upadku politycznego pozoru*, Kraków 2015, s. 158.

⁷² APG, KW PZPR Eg, sygn. 998, Uchwała WK FJN i ZW TKKŚ w Elblągu, b.d., k. 53–53v; APG, KW FJN Eg, sygn. 1, Protokół ze wspólnego plenarnego posiedzenia WK FJN i ZW TKKŚ w Elblągu, 22 XI 1976 r., k. 88.

⁷³ Zob. B. Wójcik, „Być pomocnikiem partii”..., s. 426–427.

⁷⁴ APG, KW PZPR Eg, sygn. 998, Główne kierunki współpracy pomiędzy ZW TKKŚ w Elblągu a oddziałem ZNP, 15 II 1977 r., k. 54–56.

⁷⁵ Ibidem, Główne kierunki współpracy pomiędzy ZW TKKŚ w Elblągu a ZW ZSMP w Elblągu, 15 II 1977 r., k. 57–58. Na temat celów i zadań działalności ideowo-kształceniowej ZW ZSMP w Elblągu zob. APG, KW PZPR Eg, sygn. 1580, Wytoczne programowo-organizacyjne do pracy ideowo-kształceniowej ZSMP, VIII 1977 r., k. 26–31.

⁷⁶ APG, KW PZPR Eg, sygn. 1579, Sprawozdanie na I Zjazd Wojewódzki, V 1977 r., k. 1/4.

⁷⁷ Ibidem, sygn. 998, Informacja o działalności TKKŚ w latach 1975–78, VI 1978 r., k. 179.

w Klubie Rolnika w Jegłowniku i Klubie Ruch w Zwierznie⁷⁸. Niewiele, zważywszy na rozbudowaną sieć klubów rolnika oraz prasy i książki, liczącą w 1977 roku aż 291 placówek⁷⁹. MUKŚ nie mogły zatem stanowić realnej przeciwwagi dla sieci punktów katechetycznych, prowadzonych przy 90 parafiach województwa w miejscowościach poniżej 10 tys. mieszkańców⁸⁰.

Narzędziem oddziaływania TKKŚ poprzez środowisko szkolne miały stać się Uniwersytety Powszechne dla Rodziców (UPdR), funkcjonujące w oparciu o umowy z ZNP i Kuratorium Oświaty i Wychowania w Elblągu. Zakładano, że uniwersytety powszechne będą nieść pomoc w rozwiązywaniu problemów wychowawczych dzieci i młodzieży oraz kształtować „społecznie pożądane” postawy rodziców. W programie UPdR znalazły się zatem „w szerokim zakresie” zagadnienia światopoglądowe. Do wzorcowych uniwersytetów w 1978 r. zaliczano zlokalizowane przy Szkołach Podstawowych w Ornecie oraz nr 4 w Elblągu i elbląskim I LO. Liczba UPdR w województwie elbląskim systematycznie wzrastała, od 14 w roku szkolnym 1975/76 do 24 w 1977/78⁸¹. Wobec jednak 206 szkół podstawowych i 129 punktów filialnych, dziewięciu liceów ogólnokształcących oraz szeregu innych szkół średnich u zarania województwa⁸², trudno jest traktować ich niewielką sieć jako sukces elbląskich działaczy laickich.

W kręgu zainteresowań zarówno TKKŚ, jak i Towarzystwa Planowania Rodziny (TPR) pozostawało „kształtowanie socjalistycznego modelu rodziny oraz ukierunkowanie procesów moralno-obyczajowych zachodzących w życiu publicznym i rodzinnym”. W ślad za ogólnopolskim porozumieniem z 1971 r. zasady współpracy uzgodniły 15 lutego 1977 r. także elbląskie zarządy wojewódzkie obu organizacji. Realizacja zadań miała podlegać cyklicznej ocenie w ramach spotkań sekretariatów towarzystw⁸³. Wspólnemu „kształtowaniu modelu współczesnej rodziny socjalistycznej” służyła również umowa elbląskiego ZW TKKŚ z ZW Ligi Kobiet (LK)⁸⁴. Planowano, że dzięki połączeniu sił „frontu laickiego” powstaną poradnie przedmażeńskie. Ich liczba była jednak niewielka. W 1973 r., jeszcze przed powstaniem województwa elbląskiego funkcjonowały dwie takie placówki, w Elblągu i Nowym Dworze Gdańskim. W kolejnych latach istniała już tylko jedna, w Elblągu. Należy zauważyć, że w 1977 r. projektowano

⁷⁸ Ibidem, Informacja o działalności TKKŚ w latach 1975–78, VI 1978 r., k. 179–180.

⁷⁹ Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Elblągu, *Kierunki rozwoju kultury w województwie elbląskim do roku 1990*, Elbląg 1977, s. 68.

⁸⁰ APG, KW PZPR Eg, sygn. 1356, Liczba parafii Kościoła rzymskokatolickiego w poszczególnych miastach i gminach województwa elbląskiego, 20 VII 1976 r., k. 39.

⁸¹ Ibidem, sygn. 998, Sprawozdanie z działalności TKKŚ w województwie elbląskim w latach 1973–1977, b.d., k. 8–9; sygn. 998, Informacja o działalności TKKŚ w latach 1975–78, VI 1978 r., k. 179.

⁸² Urząd Wojewódzki w Elblągu, Kuratorium Oświaty i Wychowania, *Ocena przygotowania nowego roku szkolnego 1975–1976 w województwie elbląskim*, Elbląg 1975, s. 4–5.

⁸³ APG, KW PZPR Eg, sygn. 998, Główne kierunki współpracy pomiędzy ZW TKKŚ w Elblągu a ZW TPR w Elblągu, 15 II 1977 r., k. 59.

⁸⁴ Ibidem, Program współpracy ZW TKKŚ w Elblągu i ZW Ligi Kobiet w Elblągu, b.d., k. 60–61.

utworzenie sieci poradni w oparciu o urzędy stanu cywilnego w miastach i większych gminach województwa⁸⁵. Brak jest jednak jakichkolwiek dowodów potwierdzających choćby częściową realizację zamierzenia.

Już w 1974 r. TKKS zawarła porozumienie z Towarzystwem Wiedzy Powszechnej (TWP). Uznając, że działalność obydwu towarzystw jest „istotnym elementem we froncie ideowo-wychowawczym kierowanym przez partię” postanowiono skoordynować wykorzystanie stałych punktów wykładowych i lektorów, wspieranie ich rozwoju oraz dostarczanie pomocy metodycznych⁸⁶. Niebezzasadnie Bogusław Wójcik oceniał, że w TKKS uznawano odczyty za sprawdzoną i w związku z tym najbardziej skuteczną metodę oddziaływania⁸⁷. Organizacja na terenie województwa elbląskiego w końcu 1976 r. wykazywała w swoich szeregach 40 lektorów⁸⁸. Ich liczba do czerwca 1978 r. wzrosła do 45. Wszyscy posiadali wyższe wykształcenie. 18 było nauczycielami, siedmiu prawnikami, sześciu ekonomistami, pięciu pedagogami, po czterech psychologami i lekarzami oraz jeden dziennikarzem⁸⁹. Trzeba zauważyć, że ośmiu prelegentów TKKS figurowało także na liście zespołu lektorskiego Wojewódzkiego Ośrodka Kształcenia KW PZPR w Elblągu⁹⁰. Wypada dodać, że w 1977 r. lista lektorów TWP, stowarzyszenia o zbliżonych celach i tożsamyh metodach działania, liczyła aż 524 pozycje⁹¹.

W latach 1973–1977 na terenie obejmującym województwo elbląskie wykazano 4840 odczytów firmowanych przez TKKS, w tym 2480 w UPdR, 680 w MUKŚ, 550 w KMR, 240 w poradniach przedmażeńskich oraz 890 w stałych punktach odczytowych. Łącznie miało w nich uczestniczyć aż 89 340 osób⁹². Znamienne, że łączna liczba prelekcji od 1978 do 1982 r. wyniosła tylko 2177, tj. mniej niż połowę w poprzednich pięciu latach⁹³.

Problematyka kształtowania świeckiej obyczajowości i obrzędowości stała się 29 października 1976 r. tematem sympozjum w Elblągu pn. „Rola zakładu pracy w przemianach światopoglądowych”. Współorganizatorami konferencji oprócz ZW TKKS były Wojewódzka Rada Związków Zawodowych, ZW ZSMP i Zakłady Mechaniczne Zamech⁹⁴. Uczestnicy wysłuchali wykładów dyrektora Instytutu Nauk Społecznych UMK w Toruniu doc. dr. Józefa Pawlaka na temat światopoglądu, jego struktury i funkcji społecznych, wykładowcy z WSP w Słupsku dr. Józefa Olczaka zatytułowanego

⁸⁵ Ibidem, Sprawozdanie z działalności TKKS w województwie elbląskim w latach 1973–1977, b.d., k. 10.

⁸⁶ APG, KW PZPR Gd, sygn. 9486, Porozumienie Zarządów Głównych TWP i TKKS o współdziałaniu, 1974, k. 79–80.

⁸⁷ B. Wójcik, „Być pomocnikiem partii”..., s. 339.

⁸⁸ APG, KW PZPR Eg, sygn. 998, Ankieta statystyczna, 31.12.1976 r., k. 128.

⁸⁹ Ibidem, Informacja o działalności TKKS w latach 1975–78, VI 1978 r., k. 180.

⁹⁰ Ibidem, sygn. 1579, Wykaz wojewódzkich zespołów i komisji, w których uczestniczą członkowie ZW TKKS, 31 III 1977 r., k. 46.

⁹¹ Ibidem, sygn. 1580, Lista prelegentów TWP w województwie elbląskim, 1977 r., k. 62–84.

⁹² Ibidem, sygn. 998, Sprawozdanie z działalności TKKS w województwie elbląskim w latach 1973–1977, b.d., k. 12.

⁹³ AIPN Wa, MSW, sygn. 0236/407, t. 6, Sprawozdanie Zarządu Głównego TKKS za lata 1978–1982, XI 1982 r., k. 377.

⁹⁴ al., *Rola zakładu pracy w przemianach światopoglądowych*, „Głos Wybrzeża” 1976, nr 248, z 30 i 31 X, s. 2.

„Zakład pracy jako środowisko wychowawcze” oraz członka Prezydium TKKŚ w Elblągu mgr. Albina Wiesiołowskiego o obyczajowości i obrzędowości w zakładach pracy. W przerwie przewidziano zwiedzanie wystawy przedstawiającej dorobek wybranych przedsiębiorstw w stosowaniu świeckiej obrzędowości i obyczajowości⁹⁵. W ocenie ZW TKKŚ konferencja pozwoliła na bliższe zapoznanie się z działalnością i programem stowarzyszenia szerszym kręgom społeczeństwa⁹⁶. Rok później, 7 października 1977 r. zorganizowano w Krynicy Morskiej sympozjum powiązane z obchodami dwudziestej rocznicy zorganizowanego ruchu laickiego w Polsce. Impreza zasadniczo była skierowana do działaczy towarzystwa, którzy oprócz wysłuchania referatów mogli podzielić się wspomnieniami z działalności społecznej⁹⁷. Na marginesie można zauważyć, że ZW TKKŚ w Elblągu włączył się również do organizacji konkursu pod patronatem wojewody elbląskiego „o miano najlepszego urzędu stanu cywilnego” w województwie⁹⁸. W 1977 r. ufundował nagrody dla USC w Gronowie Elbląskim i Kwidzynie, najlepiej prowadzących „obrzędy obywatelskie”, czyli świeckie uroczystości nadania imion, wręczenia dowodów osobistych, jubileuszy pożycia małżeńskiego itp.⁹⁹

Jednym z podstawowych zadań, postawionych przed ZW TKKŚ w Elblągu już w 1975 r. było zwiększenie aktywności członków stowarzyszenia¹⁰⁰. Wyróżniający się działacze mogli liczyć na publiczne docenienie ich zaangażowania, co niewątpliwie miało równocześnie stanowić zachętę dla innych, mniej udzielających się. Już w trakcie inauguracji elbląskiej wojewódzkiej instancji towarzystwa w dniu 23 czerwca 1975 r. listy z podziękowaniem „za aktywną działalność” w dotychczasowych zarządach wojewódzkich w Gdańsku i Olsztynie otrzymały dwie osoby z Elbląga oraz po jednej z Kwidzyna, Malborka, Nowego Dworu Gdańskiego i Pasłęka¹⁰¹. Odznaczenia działaczy laickich towarzyszyły wzmiankowanym powyżej sympozjom w 1976¹⁰² i 1977 r.¹⁰³ 21 maja 1977 r. w trakcie I Zjazdu Wojewódzkiego TKKŚ w Elblągu odznaki Zasłużony Działacz FJN wręczono czterem osobom, zaś Zasłużony Działacz TKKŚ aż 18¹⁰⁴. Należy nadmienić, że ostatnim z wymienionych odznaczeń uhonorowano w latach 1975–1977 łącznie 52 członków organizacji¹⁰⁵.

System premiowania najaktywniejszych działaczy nie uratował oddziały wojewódzkiego stowarzyszenia przed postępującym od przełomu 1979 i 1980 r.

⁹⁵ APG, KW PZPR Eg, sygn. 998, Program sympozjum, 20 X 1976 r., k. 145.

⁹⁶ Ibidem, Sprawozdanie z działalności TKKŚ w województwie elbląskim w latach 1973–1977, b.d., k. 12.

⁹⁷ Ibidem, Ocena realizacji planu pracy ZW TKKŚ w Elblągu w 1977 r., b.d., k. 37.

⁹⁸ APG, WK FJN Eg, sygn. 10, Protokół z posiedzenia Komisji ds. Kultury Moralnej i Obyczajowości Obywatelskiej, 13 III 1978 r., k. 25.

⁹⁹ Ibidem, Informacja o działalności TKKŚ w latach 1975–78, VI 1978 r., k. 178.

¹⁰⁰ Ibidem, Główne kierunki działania TKKŚ na terenie województwa elbląskiego w latach 1975–80, b.d., k. 135.

¹⁰¹ Ibidem, Protokół, 23 VI 1975 r., k. 89.

¹⁰² Ibidem, Program sympozjum, 20 X 1976 r., k. 145.

¹⁰³ Ibidem, Ocena realizacji planu pracy ZW TKKŚ w Elblągu w 1977 r., b.d., k. 37.

¹⁰⁴ APG, KW PZPR Eg, sygn. 1579, Protokół z przebiegu I Zjazdu Wojewódzkiego TKKŚ w Elblągu, 21 V 1977 r., k. 4.

¹⁰⁵ Lista odznaczonych zob. APG, KW PZPR Eg, sygn. 998, Sprawozdanie z działalności TKKŚ w województwie elbląskim w latach 1973–1977, b.d., k. 23–25.

kryzysem. W kraju obserwowano narastający proces delaicyzacji społeczeństwa, stojący w kontrze do celów realizowanych przez TKKS¹⁰⁶. W elbląskim środowisku laickim w 1981 r. panował natomiast „marazm i fatalizm”¹⁰⁷. Pojawiły się nawet obawy, że próba ponownej aktywizacji przez ZW TKKS w Elblągu działań zakończy się utratą tych członków towarzystwa, którzy formalnie jeszcze do niego należeli¹⁰⁸.

ZAKOŃCZENIE

TKKS w województwie elbląskim było w latach siedemdziesiątych organizacją, która powstała i funkcjonowała pod kierownictwem KW PZPR w Elblągu. Wykazywaną w sprawozdaniach statutową działalność związaną z laicyzacją społeczeństwa realizowano przede wszystkim z pomocą innych podmiotów „frontu ideologicznego”: LK, TPR, TWP, ZSMP i ZNP. Wyłącznym dziełem lokalnych działaczy stowarzyszenia nie były również sympozja poświęcone świeckim obyczajom i obrzędowi. Ponadto podawane przez towarzystwo oficjalne statystyki, dotyczące zwłaszcza skali promowania „ideałów socjalistycznych” poza największymi miastami województwa wskazywały na słabość jego struktur w terenie, nie będących w stanie stworzyć realnej przeciwwagi dla oddziaływania Kościoła. Przełom lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych potwierdził niską skuteczność odgórnej ideologizacji społeczeństwa województwa elbląskiego, chociaż pierwsze objawy kryzysu organizacyjnego w ZW TKKS w Elblągu występowały już w 1979 r.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych

- Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej, sygn. 1/2, 1/4

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku

- Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Elblągu, sygn. 877/1393, 646/31384, 646/38833, 646/88414
- Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. 214/1227

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sygn. 0236/407 t. 6, 1585/22517

Archiwum Państwowe w Gdańsku

- Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Elblągu, sygn. 998, 1000, 1356, 1579, 1580
- Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 9486
- Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1614

¹⁰⁶ AAN, TKKS, sygn. 1/4, Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej, Zarząd Główny, IV Zjazd Krajowy. *Podstawowe dokumenty i materiały*, Warszawa 1983, s. 12.

¹⁰⁷ APG, KW PZPR Eg, sygn. 1000, Protokół z posiedzenia ZW TKKS w Elblągu, 29 X 1981 r., k. 63.

¹⁰⁸ Ibidem, Protokół z posiedzenia ZW TKKS w Elblągu, 13 XI 1981 r., k. 65–66.

- Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 3893
- Wojewódzki Komitet Frontu Jedności Narodu w Gdańsku, sygn. 101, 143
- Wojewódzki Komitet Frontu Jedności Narodu w Elblągu, sygn. 1, 10

Archiwum Państwowe w Olsztynie

- Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Olsztynie, sygn. 2110

Źródła drukowane

III Krajowy Zjazd TKKS 21–22 listopada 1977. *Dokumenty i materiały*, Warszawa 1978.

VII Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. 8–12 grudnia 1975. *Podstawowe materiały i dokumenty*, Warszawa 1975.

Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Elblągu, *Kierunki rozwoju kultury w województwie elbląskim do roku 1990*, Elbląg 1977.

Urząd Wojewódzki w Elblągu, Kuratorium Oświaty i Wychowania, *Ocena przygotowania nowego roku szkolnego 1975–1976 w województwie elbląskim*, Elbląg 1975.

Opracowania

Adamski F., *Ateizm w kulturze polskiej*, Kraków 1993.

al., *Rola zakładu pracy w przemianach światopoglądowych*, *Głos Wybrzeża* 1976 nr 248, z 30 i 31 X.

Dudek A., *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*, Kraków 1995.

Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006.

Godlewski J. F., *Kościół rzymskokatolicki w Polsce wobec sekularyzacji życia publicznego*, Warszawa 1978.

- *Współczesne problemy laicyzacji*, w: *Polityka wyznaniowa. Tło – warunki – realizacja*, red. W. Mysłak, M. T. Staszewski, Warszawa 1972.

Hlebowicz J., *Zniewoleni wolnomyśliciele? Stowarzyszenie Myśli Wolnej w Gdańsku i Gdyni (1947–1951). Przyczynek do polityki wyznaniowej Polski Ludowej w województwie gdańskim*, „Argumenta Historica. Czasopismo Naukowo-Dydaktyczne” 2017, nr 4.

Janikowska B., *Suplement do tomu V Historii Elbląga. Kalendarium 1 czerwca 1975 – 31 grudnia 2000 r.*, Gdańsk 2005.

- *Uzależnieni wolnomyśliciele. Stowarzyszenie Myśli Wolnej w Polsce 1945–1951*, Warszawa 2002.

Korejwo M.T., *Moralność socjalistyczna – scenariusze świeckich obrzędów*, „Archiwista Polski” 2008, nr 1.

Krupa A.B., *Utworzenie Wydziału do Spraw Wyznań w Elblągu w 1975 roku*, „Studia Elckie” 2024, nr 3.

mar, I Wojewódzki Zjazd Towarzystwa Krzewienia Kultury Świeckiej, „Dziennik Bałtycki” 1969, nr 280 z 25 XI.

Markiewicz W., *Przemiany w świadomości społecznej mieszkańców Ziemi Zachodnich i Północnych w latach 1945–1970*, w: *Przemiany w świadomości społecznej mieszkańców województw zachodnich i północnych w latach 1945–1970*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.

Nawrocki K., *Studium przypadku. Opór społeczny wobec władzy komunistycznej w województwie elbląskim (1976–1989)*, Elbląg–Gdańsk 2014.

Rochna R., *Utworzenie i organizacja województwa elbląskiego*, „Rocznik Elbląski” 1979, t. VIII.

Rybicki M., *Front Jedności Narodu. Założenia, struktura, kierunki działania*, Warszawa 1977.

Sitkiewicz D., *Reforma terenowych organów administracji państwowej w latach 1972–1975. Przyczyny, założenia*, w: *Reforma administracji PRL w latach 1972–1975. Aspekty ustrojowe, kancelaryjne i archiwalne*, red. M. Nikoń, D. Sitkiewicz, Siedlce 2021.

Skorut P., *Front Jedności Narodu. Od narodzin idei do upadku politycznego pozoru*, Kraków 2015.

Wójcik B., „Być pomocnikiem partii”. *Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej w służbie PZPR i ideologii marksistowsko-leninowskiej (1969–1990)*, Rzeszów–Warszawa 2023.

Wójcik B., *Próby ideologizacji społeczeństwa polskiego na przykładzie działalności Towarzystwa Krzewienia Kultury Świeckiej w latach 1969–1977*, w: *Aby Polska rosła w siłę, a ludzie żyli dostatniej. PRL w latach 1970–1975*, red. M. Buwała, D. Iwaneczko, Rzeszów–Warszawa 2019.

- *Religioznawstwo wpisane w działalność Towarzystwa Krzewienia Kultury Świeckiej (1969–1989)*, w: *Ile z nauki, ile z ideologii? Religioznawstwo w PRL*, red. Ł. Marek, R. Łętocha, Kraków 2021.

- *TKKS – pomocnik PZPR*, „Biuletyn IPN” 2021, nr 7–8.

Zieliński Z., Bober S., *Kościół w Polsce 1944–2007*, Poznań 2009.

Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003.